

af bytomten i Borupris. Dette vil ikke alene være en retfærdighedshandling over for vor store landsbykender; men han vil kunne lede dette arbejde bedre end nogen anden. Og opgaven er væsentlig, thi agersystemet til dette ødetorp er ikke alene velbevaret, hvilket er sjældent på dansk område, men har også allerede været gjort til genstand for en avanceret kortlægning. Endelig kan vel denne udgravning næppe ruinere vore store fonds, da torpet ikke var særlig stort og dets levetid kort.

Hvis tanken om en bevilling til udgravning af Borup vinder gehør, er der mulighed for et gruppearbejde par excellence under Steensbergs ledelse med deltagelse fra København, Århus og Odense, og dansk forskning vil da kunne fæstne og styrke sin position på landsbyarkæologiens område. Endvidere vil der gennem en sådan udgravning kunne ydes en værdifuld indsats til belysning af den senmiddelalderlige agrarkrise på Sjælland. Der skal nok være interesserede historikere m. fl., som vil bidrage til studiet af de omkringliggende bebyggelser. Jeg kender i hvert fald een, som kan være med om et par år, om alt går vel, og det skal ikke komme til at tynde budgettet.

Svend Gissel

N. Skyum-Nielsen: Kirkekampen i Danmark 1241–1290. Jacob Erlandsen, samtid og eftertid. Kbh., Munksgaard 1963 (reprotryk 1971). 357 s.

Bedre sent end aldrig: 15 år efter forsvaret af Niels Skyum-Nielsens disputats kan det 1971 udsendte genoptryk give anledning, om ikke til en *post festum* anmeldelse i egentlig forstand, så dog til den omtale, som et så væsentligt værk ikke bør undvære i vort centrale historikertidsskrift. Arbejdets placering i dansk historieforskning fremgår af talrige inden- som udenlandske recensioner og kan vel bedst resumeres ved hjælp af den seneste københavnske disputats over denne periodes historie:¹ »I Niels Skyum-Nielsens behandling af den første store ærkebisperid er dog arbejdet med det danske og internationale kirkelige retssystemets opbygning og funktion videreført til en begyndende nuancering af den politiske karakteristik især af Christoffer I.s kongedømme. Værket hviler på en indsigt i kanonisk ret som aldrig har haft sin lige i dansk historieforskning og som tillader forfatteren et opgør med den tanke der oprindeligt skyldtes William Norvin, men fik stor tilslutning især blandt kirkehistorikere, at Jacob Erlandsens kamp havde drejet sig om indførelsen eller gyldigheden af kirkeretten i Danmark. At demonstrere overfladiskheden i dette standpunkt har åbenbart været et hovedanliggende for Skyum-Nielsen«, dvs. at selvom den indrepolitiske historie ikke kan holdes (og ej heller bliver holdt) ude af fremstillingen, ligger tyngdepunktet decideret på den store, for Curien udspillede proces.

Allerede værkets indledning tager fat på en principiel diskussion af højmiddelalderlig retsopfattelse med udgangspunkt i Jyske Lovs berømte fortale, hvis slutord om kongens manglende ret til at ændre den givne lov »uden hun strider imod Gud« (Bjerrums læsemåde, *hun*=loven) *ikke* – som altfor ofte formodet – identificerer denne guddommelige ret med det være sig kirkeret i bred almindelighed eller selve Corpus Juris Canonici. Og med henvisning til de bedste autoriteter (såvel middelalderlige som moderne kano-

¹ Kai Hørby, *Status Regni Dacie* (1977), spec. s. 16; logisk nok har det især fristet denne forfatter at studere selvsamme periode, men med udgangspunkt i den kgl. dynastipolitik.

nister) fastslås, at denne Guds Lov er noget så elementært som »almenmenneskelig skik og brug«, faktisk den middelalderlige naturret (som ikke mindst mentes at komme til udtryk i Biblen), og at betegnende nok selveste Gratian placerede denne som fornemste retskilde, hvorefter kom sædvaneretten og først på tredjepladsen den kanoniske ret.²

Forfatteren benytter her lejligheden til et principielt opgør med den indtil da alt for udbredte opfattelse, at kampen stod om et »nationalt« (og gerne ret primitivt opfattet) retssystem, der kun modvilligt tillod indførelsen af den »rigtige« kanoniske ret, hvilken derpå igen ansås for identisk med et af paverne institueret, eviggyldigt retssystem (groft sagt identisk med ordlyden af CJC). Bogen igennem slås fast, at ikke blot var såvel det verdslige som det kirkelige retssystem i rivende udvikling, men specielt er »Kirkeret«, »kanonisk ret« etc. ikke så entydigt »fremmede« begreber, som tidligere ofte formodet; og derfor må problemet i langt højere grad anskues som en strid imellem f. ex. teori og praksis, eller måske snarere betegnes som spørgsmålet om, *hvorledes* en række kirkelige – tit og ofte yderst generelt udformede – reformønsker mest virkningsfuldt kunne appliceres på det danske samfund.

Med stor effekt tager nu første afsnit fat på den berømte Odensekonstitution *Ex Auctoritate Dei* af 1245, som hidtil af den samlede forskning var blevet opfattet som et forvarsel om den kommende kirkestrid. Ikke blot fastslår S-N uomtvisteligt, at denne provinskoncilvedtagelse følger som et ganske normalt led i en almeneuropæisk retsudvikling; men han fremleder ligefrem et direkte forlæg, en engelsk kirkemødevedtagelse fra Oxford 1225; At en sådan har skullet kunne bruges under eventuelle konflikter med det verdslige samfund, er givet. Men forordningens almene karakter (der gør det yderst betænkeligt at tildele den en konkret politisk ophavssituation) fremgår umiddelbart ved en sammenligning med den på kirkekonfliktens højdepunkt udstedte – og straks derefter omtvistede – Vejlekonstitution *Cum Ecclesia Daciana*, som den danske kirke hurtigt »fortrød« og snarest søgte overladt til glemslen; Odensevedtagelsen derimod fortsatte på det nærmeste som en »grundlov« for den danske middelalderkirke, og med talrige eksempler påvises, at *Ex Auctoritate Dei* (som forlangt i dens slutbemærkninger) år efter år må være blevet oplæst på de enkelte stifters landemoder, hvorfor den i Roskildebispens Jordebog indførte text tilføjede et forklarende *bis in anno*. Af hensyn til virkningen overfor lægfolk forlangtes allerede 1245 en oversættelse til modersmålet, og endnu Byrge Gunnarsens Lundestatuter (Parisertrykket 1514) indeholder da også en sådan »autoriseret« gengivelse på dansk.³

Det næste afgørende punkt i fremstillingen (s. 67 ff.) bliver Jakob Erlandsens kamp imod den skånske kirkeret, dvs. den lokale »aftale« af 1171, som danske historikere (vist ikke mindst grundet traditionsbruddet 1536) i altfor høj grad har opfattet som »stridende imod kanonisk ret«, og derfor slet ikke kunnet forstå den som en lokal, praktisk tillempning af visse internationale principper, som nu den rivende udvikling ikke blot indenfor den kirkelige, men sandelig også den verdslige ret på talrige punkter tidligt havde gjort

² Man kan hertil føje utallige konkrete eksempler på, hvorledes en sådan over/underordning af de forskellige sæt retsregler fungerede; på dansk grund således Knud Mikkelsens berømte fremhævelse af dansk rets fortrin og selvstændige placering »begrundet i landes og folks forskellige forhold« (DGL IV, s. 3, jfr. s. 175 f. og mig i Fortid og Nutid XXIII, s. 297 f., 1967). Jfr. også, at selvom Kirkeretten (med al respekt for stadsretter og provinslovgivning) gik forud for Romerretten i Kirkestaten, fandtes der her dog en undtagelse, idet i selve byen Rom gammel sædvane lod Romerretten beholde fortrinet (Peter Partner, *The Papal State under Martin V. Rome 1958*, s. 130).

³ Hvilket iøvrigt også var tilfældet med de samtidige Roskildestatuter af 1517 (Kh. Saml. 2. r. III, s. 279 f.).

forældet og lidet praktisabel.⁴ Kunne man umiddelbart fristes til at føle en vis sympati med den kirkeleder, der søgte at bringe en næsten 100 år gammel lokalvedtægt ajour med tidens krav, gør S-N straks opmærksom på, at dette sandelig havde været tilfældet i den foregående tid, hvor f. ex. jernbyrdens afskaffelse som følge af Laterankonciliet bestemmelse herom 1215 havde nødvendiggjort ændringer i den skånske kirkerets bevis-system, og flere manuskripter⁵ fremhæver således en speciel vedtagelse af 1241.

På denne baggrund kommer ærkebispens nu til at fremstå som en principrytter, der bryder med en forlængst igangværende rolig reformudvikling for ud fra forestillingen om egen magtfuldkommenhed at ændre på den gamle – men som sagt på afgørende punkter dog »ajourførte« – aftale, hvilket unægtelig bringer hele sagen i et andet lys; med al respekt for ærkebispens idealisme får læseren et klart billede af en mindre heldig politiker, et indtryk, der forstærkes arbejdet igennem.⁶

Selvfølgelig har man alle dage været klar over, at denne danske kirkekamp havde sine nøje paralleller Europa over, og at den naturligvis ikke kan løses totalt ud af f. ex. Pavekejserstriden; men det er denne bogs styrke – og samtidig det punkt, hvor eftertiden vil, ja allerede er i gang med at »supplere« værket – at forfatteren længst muligt søger de juridiske aspekter studeret til bunds.

Forskningstraditionen (især repræsenteret af Norvin) gik på forhånd ud fra, at Jakob Erlandsen ville indføre »rigtig« kanonisk ret i Danmark, dvs. gennemtvinge gyldigheden af Liber Extra m. m. uden nogen form for »lokale variationsmuligheder« (application), og at dette mislykkedes så tragisk, måtte således især skyldes, at pavestolen – ikke mindst grundet striden med kejseren – måtte tage realpolitiske hensyn og derfor i videst muligt

⁴ I denne sammenhæng turde det være nyttigt, at man gør sig klart, hvor forskellig opfattelsen af »kirkeretten« kunne være inden fremkomsten af Liber Extra (1234), hvor man – ud over Gratians »lærebog« – alene havde en række, ofte højt varierende kanonsamlinger Europa over. Jfr. således Erik Gunnes, Kongens Ære. Kongemagt og kirke i »En tale om biskopene« (Oslo 1971), hvoraf det tydeligt fremgår, hvilket rigt varieret »textgrundlag« man besad før 1234, ved hvilken lejlighed Gratians fortolkning og – ofte meget »specielle« – textversion godkendtes, givet på bekostning af »varianter«, som derpå hurtigt gik i glemmebogen, og som først den allerseneste generation af kanonister nu er ved at fremdrage.

⁵ Under gennemgangen af manuskriptgrundlaget fremhæves med rette de senere texts sammenblanding af det skånske og det sjællandske textgrundlag; til note 75 (stk. 17, s. 296) med den udførlige omtale af text VI (dvs. Sth, C 54 in 4°) er det til forståelsen næppe uvæsentligt at erindre om, at ms. foruden de sjællandske (verdslige) love indeholder Skånske kirkelov på latin, og at dette er skrevet noget over midten af 15. årh. (1465 med senere tilføjelser) til brug for Roskildekanniken Jakob Pedersen, en af stiftets juridiske eksperter (se mine »Studier i senmiddelalderlig dansk Kirkeorganisation. Kbh. 1963, s. 102, jfr. s. 92), hvilket naturligvis blot understreger S-Ns advarsel imod at tillægge denne text beviskraft for 13. årh.s kirkestrid, men også forklarer textens »prepositi provinciales« = de »sjællandske« (men i Skåne ukendte) herredsprovster (Sst., 1963, s. 34).

⁶ Netop på denne baggrund forekommer det mig et spørgsmål, tænkeligt med langt perspektiv, om ikke ærkebispens forhastede og uoverlagte principstrid konkret kom til at bevirke en stivnen af det skånske kirkelige retssystem, der i senmiddelalderen synes at være blevet stående på et langt mere »gammeldags« stade end i kirkeprovinsens øvrige stifter. Ikke blot synes man i praxis at have skelet til Södermannalagens kyrkobalk, i hvert fald i Halland (DGL I, s. lxxiii f.); men specielt den under Christiern II oplussende debat anfører »en håndfæstning imellem ærkebispens og Skåninge i Lunds stift«, som ikke overholdes, hvorfor man forlanger, at »horsag og jomfru krænker« »må sættes redelig, som i andre bispedømmer« (Da. Mag. 1. r. VI, s. 359), et problem, som berøres endnu af Frederik I 1527 (»skal og så holdes i Lund stift om horsag og jomfru krænker«, Kong Frederik I's danske Registranter, s. 133).

omfang undgå at støde den danske konge fra sig; dvs. at for Norvin var det alene på denne storpolitiske baggrund, at »kongens lovtrækkere og halvstuderede røvere« på yderst tvivlsomt grundlag kunne hale en sejr hjem over ærkebisen. Det er ikke mindst her, at S-Ns fortjenester ligger, idet han punkt for punkt påviser den sagkundskab og ekspertise, som kendetegner de kongelige rådgivere, hvis appeller og kontra-appeller med flere yderst sindrige kirkeretslige manøvrer vi følger særdeles detaljeret og velargumenteret, med det resultat, at disse (s. 226) i stedet må karakteriseres som »førsteklasses jurister«!

I stridens første fase ligefrem bandlyses Jakob Erlandsen og hans fæller af paven, hvorefter gode kongetro bisper overtog forvaltningen af Lund og Roskilde Stifter. Nok vender spillet under en ny pave, der sender cistercienserkardinalen Guido til Danmark; men dennes hårde linie formår kredsen om kongen at bryde ved raffinerede kirkeretslige finesser, der viser sig at få afgørende betydning ved det sluttelige opgør; i denne forbindelse forklares et hidtil dunkelt problem, hvorfor Ribebispen Esger ene af de hidtil kongetro gejstlige pludselig svinger over og bøjer sig for kardinallegatens interdikt, idet S-N her betoner, at det af hensyn til den fortsatte procedure var tvingende nødvendigt for regeringspartiet at have en spiller på banen, der ikke teknisk set var ramt af det gule kort.⁷

Nyt lys kastes også over Øm kloster-striden, hvor vi her dukker ned i miniperspektivet og betragter det enkelte »pavetro« cistercienserklosters problemer overfor en magtfuldkommen kongeligstiftschef. Ankomsten af netop en cistercienserlegat har selvfølgelig givet netop dette kloster de bedste forhåbninger om stridens lykkelige udfald, uanset at legatens rejseomkostninger udgjorde et betydeligt problem for ordenen, der på den ene side måtte støtte den ordensfælle, af hvem man ønskede sig så meget, og på den anden side rent principielt måtte hævde ordenens generelle exemptionsprivilegier. I alt fald skuffedes brødrene i Øm, og sandsynligvis har deres mange detailklager alene udgjort endnu et irritationsmoment for den af langt mere betydningsfulde og intrikate problemer bebyrdede legat.

Overbevisende slås fast, at Curien på ingen måde fandt sagerne i Danmark tilfredsstillende løst ved Guidos interdiktforkyndelser m. m.,⁸ og at den kongelige sag ikke stod helt så slet, som den »ultramontane« Norvin måtte mene, indiceres vel også af, at et flertal af den danske gejstlighed (om ikke ligefrem den massive majoritet?) fandt at kunne tillade sig at se bort fra diverse interdiktendelser, således ikke blot en række biskopper og Johaniterordenen (hvis leder Henrik af Antvorskov stod regeringskredsen

⁷ At valget faldt på netop Ribebispen kunne dog evt. hænge sammen med, at idet en væsentlig del af dennes stift lå i hertugdømmet (altså udenfor kongens direkte myndighed), var denne i en mere sårbar position (jfr. antydningen s. 227).

⁸ At Guido på det nærmeste »flygtede« fra Danmark, turde ikke mindst fremgå af, at den af ham udpegede nye Odensebiskop Peder (betegnende nok en fransk Cistercienser) fulgte med på bortrejsten og derfor aldrig genså det land, han skulle have virket i; helt korrekt opremser S-N, at vi siden træffer den landflygtige Odensebisp i Polen, Østrig, Frankrig og Italien (s. 253). At han skulle have været *bofast* i Østrig (note 6, se s. 322), skyldes dog givet en misforståelse, idet alt til rådighed stående materiale – og det er ikke lidet; foruden det af S-N nævnte se U. Berlieres arbejder (Revue Bened. 1903–12) om diverse belgiske stifters viebisper – viser ham som fransk cistercienser, bl. a. beskæftiget som »hjælpebiskop« i Nordfrankrig (Belgien) med lejlighedsvise ture til Citeaux og Clairvaux samt til Curien. Men som Guido formentlig fik anbragt et medlem af sin legation som kannik i Breslau (S-N, s. 222), har han givet stået med et problem vedr. denne Odensebisp, hvad der utvivlsomt er årsagen til, at han ved først givne lejlighed har skaffet ham en pension fra et velhavende cistercienserkloster (in casu Heiligenkreutz i Passau stift), hvor man omhyggeligt sørgede for at opnotere den kostbare gæsts dødsdato.

nær), men også de lærde dominikanere, hvis traditionelle rivalisering med de af Jakob Erlandsen favoriserede Fransiscanere vel næppe alene kunne forklare deres siden et interdikt overhørig?

Virkningsfuldt skildres pavens sejr over Stauferne 1268; men derved opløses hans »parti«, og ved pave Clemens død samme år fulgte en langvarig sedisvakans. I 1272 døde endog kardinal Guido, og den nye pave Gregor X ønskede en mere forsonlig holdning;⁹ da ydermere stridens hovedmand Jakob Erlandsen fulgte de nævnte i graven, var afviklingens time nær; så meget lettere for Curien, som kongepartiets jurister havde fulgt en legalistisk linie, der gjorde det muligt at holde sagen på et rent formaljuridisk grundlag, hvilket unægtelig ikke er det samme som, at det nødvendigvis var dette aspekt, som realpolitisk var højest prioriteret. Efter med rette at have betonet den kongelige jurisprudence' fornemme stude (s. 273) fortsætter S-N næsten som en eftertanke: »En anden ting er, at han (dvs. paven) lægger afgørelsen op ad den politik, han sikkert helst vilde følge, og saaledes alligevel faar andre momenter med«; blot er det – givet bevidst – netop *ikke* disse andre momenter, der har været denne fremragende og grundlærde kanonistiske specialafhandlings hovedsigte.¹⁰

Til slut bringer genoptrykket nogle rettelser af irriterende småfejl, der i alt væsentligt falder sammen med anmelderens egen rettellesliste.¹¹

Troels Dahlerup

⁹ Dennes korstogspolitik med deraf følgende opkrævninger Europa over (omtalt s. 282) er siden specielt taget op af Kai Hørby, *anf. arb.*

¹⁰ Jfr. den nemt oversete »konkluderende tilføjelse« til noteapparatet (s. 329) »at kirkekampen i Jakobs tid utvivlsomt har været tynget af magtpolit. realiteter«; blot er dette altså ikke forfatterens hovedanliggende.

¹¹ Småligt må anmelderen have luft for sin gennem 15 år undertrykte irritation over forfatterens gennemførte, ofte noget besynderlige forkortelsesmani (f. ex. den s. 319 nævnte »Klaraklo.«). – Schlesien benævnes såvel i text som i noter og register *Slesien*. – Når Roskildebranden 1272 udgår (formentlig som dublet til branden 1282), kunne der vel også have været sat spørgsmålstegn ved Næstveds *to* brande af såvel 1261 som 1271 (evt. var det ene tilfælde specielt klosteret, det andet alene byen?). – Ad note 30 til stk. 59 (s. 318) kunne det til Viborg have været understreget, at der her – ligesom i Odense – var tale om et regulært domkapitel (in casu af Augustinerordenen). – Ad stk. 46 (s. 183 ff.) er det vel rigtigt, at cistercienserordenen som helhed besad en række meget omfattende og yderst generelle privilegier (der f. ex. fritog den fra deltagelse i kirkelige synoder og dermed retsmøder), hvilke rettigheder med forkærlighed indførtes i de enkelte klostres brevbøger (således i Codex Esromensis, udg. O. Nielsen, s. 11, s. 14, s. 19 og s. 27 f., og i Løgumbogen, SRD VIII, s. 183 oma.); noget andet er, at vi – hvor kildematerialet er tilstrækkeligt, som f. ex. i Roskilde stift i senmiddelalderen – så at sige konstant ser selveste Sorøabbeden overvære landemoder, efterkomme retslige stævninger og domsforkyndelse m. m., vel at mærke så længe der ikke påberåbtes principielle aspekter; thi i så fald blev der omgående strid (som skildret af J. Lindbæk i HT 8. r. I, s. 254 ff.).